

НАПРАМКІ РАЗВІЦЦЯ БЕЛАРУСКАЙ І ЗАМЕЖНАЙ МАСТАЦКАЙ РЕАЛИСТИЧНАЙ ПРОЗЫ У XX–XXI СТАГОДДЗЯХ

УДК 821.161.3+82.09«192»(045)

Бурдзялёва Ірына Аляксееўна

кандыдат філалагічных навук

(г. Мінск, Беларусь)

Беларускі дзяржаўны

ўніверсітэт замежных моў

дацэнт кафедры беларускай

філалогіі і замежнай літаратуры

Email: irlita@yandex.ru

Burdzialova Iryna

PhD in Philology

(Minsk, Belarus)

Belarusian State University of Foreign

Languages

Department of Belarusian Philology and World

Literature

Associate Professor

Email: irlita@yandex.ru

НАТУРАЛІСТЫЧНЫ ДЫСКУРС БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ 1920-Х ГАДОЎ

У артыкуле спецыфіка натуралістычнага дыскурсу беларускай прозы 1920-х гг. Разглядаецца на прыкладзе твораў М. Гарэцкага, М. Зарэцкага і К. Чорнага, якія пры мастацкім аднаўленні падзей рэвалюцыі, грамадзянскай вайны, паслярэвалюцыйных пераўтварэнняў звярталіся да такіх спецыфічных прынцыпаў натуралізму, як спадчынная наканаванасць, фізіялагізм і біялагізм пры аналізе пачуццяў і схаваных матываў паводзін герояў. Разглядаецца спалучэнне гэтых прынцыпаў з сацыяльна-палітычным клішэ класавай дэтэрмінаванасці.

Ключавыя словы: натуралізм; біялагізм і фізіялагізм; спадчынная абумоўленасць; класавы дэтэрмінізм.

THE NATURALISTIC DISCOURSE OF BELARUSIAN LITERATURE OF THE 1920s

The article examines the specifics of the naturalistic discourse in Belarusian prose of the 1920s through the works of M. Haretski, M. Zaretski, and K. Chorny. In artistically recreating the events of the revolution, the civil war, and the post-revolutionary transformations, these authors turned to such characteristic principles of naturalism as hereditary predestination, physiologism, and biologism in analyzing the feelings and hidden motives of their characters' behavior. The article also explores how these principles combine with the socio-political cliché of class determinism.

Key words: naturalism; biologism and physiologism; hereditary conditioning; class determinism

Натуралізм у беларускай прозе пачатку XX стагоддзя не склаўся як самастойны мастацкі кірунак, але яго асноўныя прынцыпы аказаліся запатрабаванымі беларускімі пісьменнікамі, якія імкнуліся заглябіцца ў нетры чалавечай псіхікі, адшукаць і абгрунтаваць стоеныя прычыны ўчынкаў і паводзін герояў. Адметным у канцэпцыі натуралізму была перавага біялагічнага і фізіялагічнага ў трактоўцы жыццёвага матэрыялу, тэорыя спадчынай дэтэрмінаванасці. Тэарэтык натуралізму Эміль Заля пісаў, што творчая задача пісьменніка заключаецца ў тым, каб “авалодаць механізмам праяў чалавечага жыцця, паказаць,

як уплывае на яго спадчыннасць і знешнія абставіны, потым паказаць чалавека, які жыве ў сацыяльным асяроддзі, якое ён сам стварыў, і якое штодзённа змяняе ў сваю чаргу, падлягаючы ў ім бесперапынным зменам” [1, с. 254]. Чалавек істота сацыяльная і біялагічная, грамадскае і фізіялагічнае ў ім адзінае і раўнапраўнае, цела і душа існуюць і функцыянуюць у цеснай узаемаабумоўленасці, сцвярджаў Э. Заля. Пры гэтым ён падкрэсліваў, што натуралізм не з’яўляецца літаратурнай школай з жорстка акрэсленымі эстэтычнымі законамі, а існуе як адкрытая сістэма з размытымі межамі, да якой можа належаць любы аўтар, які выкарыстоўвае ў пісьменніцкай працы навуковыя прынцыпы, прымяняе ў даследаванні жыцця аналітычны і эксперыментальны метады. У гэтым сэнсе натуралізм характэрны інтэлектуальнай прыродзе чалавека, даследчыцкаму розуму творцы і ўласцівы любому дапытліваму пісьменніку, для якога важна, як і чаму адбываецца падзея.

У “нашаніўскай” літаратуры праявы натуралізму заўважальныя ў творчасці Максіма Гарэцкага, асабліва ў яго драматызаванай аповесці “Антон”, дзе натуралістычная ідэя спадчыннай абумоўленасці, прамой залежнасці будучыні ад учынкаў продкаў робіцца завязкай унутранага крызісу героя. Творчыя прынцыпы натуралізму назіраюцца і ў пазнейшых творах пісьменніка: аповесці “Дзве душы” (1919), п’есе “Чырвоныя ружы” (1922), кнізе “На імперыялістычнай вайне” (1926) і інш.

Натуралістычны дыскурс выразна праяўлены ў літаратуры 1920-х гадоў, пераважна ў творчасці маладых пісьменнікаў з аналітычным талентам, якія імкнуліся адысці ад распрацаваных тэм і прыёмаў папярэднікаў і прааналізаваць жыццё з навуковых пазіцый. Увага да прычыннай сутнасці падзей, да патаемных спружын паводзін індывідуума і ўзаемадзеяння ў яго асобе гістарычнага, сацыяльнага і біялагічнага характэрна для твораў Міхася Зарэцкага, Кузьмы Чорнага і іншых аўтараў.

У рамане М. Зарэцкага “Сцежкі-дарожкі” (1927), адным з першых у беларускай літаратуры буйных твораў пра рэвалюцыйныя падзеі і грамадзянскую вайну, у прычыннай абумоўленасці падзей і абмалёўцы персанажаў заўважны ўплыў класавага і біялагічнага фаталізму. Пісьменнік паказаў неадназначнасць рэвалюцыі, суіснаванне ў ёй пазітыўнага, стваральнага і разбуральнага, зварынага, анархічнага пачаткаў. Рэвалюцыя, сцвярджае аўтар праз мастацкае асэнсаванне тагачаснай гісторыі, у прынцыпе не можа быць гуманнай, на практыцы яна засноўваецца на абуджэнні цёмных, біялагічных інстынктаў, абапіраецца на анархічную прагу назапашанай сляпой стыхійнай помсты, смерці як спаталення пракавечнай крыўды пакаленняў, руйнавання набыткаў папярэдняга жыцця.

Складанасць і шматпланавасць рэвалюцыі пісьменнік паказвае праз сутыкненне пазіцый двух герояў. Сялянскі інтэлігент Васіль Лясніцкі заклікае сялян да гуманнасці, законнасці, кліча адмовіцца ад сляпой прагі помсты, разбурэння. Яго палюхае абуджэнне гэтых крывавага інстынктаў, ён усяляк імкнецца стрымліваць прагу руйнавання ў сялянах, бо адчуваў у *хваляваннях натоўпу цяжкую пагрозу, бачыў у распаленых ліхаманкава-бліскучых вачах чорную здань гвалтавання, пажараў, жудаснай, дзікай анархіі* [2, с. 156]. Ягоным намаганням

надаць рэвалюцыі ў вёсцы нейкі стваральны сэнс супрацьстаіць рабочы Андрэй, які адмаўляе любыя агульначалавечыя каштоўнасці як буржуазную ідэалогію. Ён паэтызуе толькі звярыную, біялагічную сутнасць чалавека, ягоную прагу знішчэння: *Толькі з непарадку, з разбурэння ўсіх законаў і норм можа вырасці новы парадак* [2, с. 154]. Біялагізм чалавечай свядомасці паказаны і ў тым, што сяляне ідуць не за Лапіцкім, які агітуе за мірнае вырашэнне справы, а паддаюцца ідэям Андрэя. Ён выступае як чорны геній руйнавання, умее весці за сабой натоўп, граць на нізкіх праявах чалавечай псіхікі, гаварыць тое, што ад яго хацела б пачуць сялянская грамада. Андрэй са смакаваннем расказвае пра пагромы і забойствы, якія ўчынілі вяскоўцы. В. Лапіцкі не пазнае сялян, якіх добра зведаў перад гэтым, у іх, падкрэслівае аўтар, пасля слоў Андрэя чужыя твары, ахопленыя прагай сляпой помсты і разбурэння. Ад успамінаў аб даўнейшых крыўдах *вочы ва ўсіх загарэліся адным прагавіта-злосным агнём* [2, с. 156]. Андрэй тлумачыць сваё анархічнае разуменне рэвалюцыі: *Ён ідзе, гэты агонь, набліжаецца. Гэты агонь будзе страшны – у ім будуць і стогны, і кроў, у ім будзе чорная смерць, у ім будзе веліч руйнавання* [2, с. 201]. У словах Андрэя праглядаецца біялагічнае асэнсаванне рэвалюцыі як разбурэння і знішчэння дзеля класавай помсты, як прарыў напавярхню рэсентыменту, што прыводзіць да паэтызацыі рэкаў крыві як ачышчальнага патоку, які спаталяе адвечную крыўду сацыяльна прыніжаных.

Падобным чынам у аповесці “Дзве душы” М. Гарэцкі паказвае рэвалюцыйны падзеі на вёсцы. Так, на сходзе сяляне пакідаюць без увагі нацыянальна-патрыятычную прамову Сухавея і з прагай ў вачах слухаюць Гаршчка, які ведае, чым патрапіць сялянам, як прынадзіць іх да большавікоў. Яго праграма прымітыўна біялагічная, арыентаваная на самыя нізкія, некультываваныя праявы чалавека: *Паслухайце, таварышы, праграму большавіцкую, каб было вам усяго як найболей...* Крытыкуючы папярэдняя выступоўцу, Карпавіч кажа *але ці пачулі мы ад яго, калі ж мы будзем дзяліць панскае дабро?* [3, с. 68]. Як паказвае ў аповесці Гарэцкі, праграма большавікоў зарыентавана на абуджэнне ў чалавеку прымітыўна-жывёльных, драпежніцкіх пачуццяў, здавальнення бяссільнай зайздрасці і прагі помсты, якая набывае анархічны характар татальнага адмаўлення і разбурэння. Па біялагічна-натуралістычнаму прынцыпу толькі крывёй і разбурэннем можна змыць грахі мінулага і здзейсніць салодкую помсту. *Нашы дзяды мардавалі вашых, а даўгі спаганяюць, бач, унукі з унукаў, – адзначае Ігнат Абдзіраловіч* [3, с. 27]. Дробненькі хлопчык з *мізэрным, хударлявенькім цельцам і вялікаю галавою з валасамі ёжыкам*, які не паспеў за сваё кароткае жыццё і нацярапецца ад тых паноў, мусіць, у спадчыну пераняў нянавісць да пана. Паставіў пад сталом фотаздымкі з панскага альбому, пераканаўся, што на яго ніхто не глядзіць, і з *рознымі хітракамі і кпінкамі, з пануючай радасцю даець ім кукішы*. Абдзіраловіч пазнае на фота свайго бацьку, знаёмых, самога сябе з дзяцінстве.

Біялагічныя інстынкты ў чалавеку абумоўлены самім ходам эвалюцыі, але ў сваю чаргу, чалавек сам з’яўляецца чарговай стадыяй для развіцця далейшых, больш дасканалых форм. Заля верыў, што “з перагною імперыі” вырасце новае грамадства, больш справядлівае і шчаслівае. Ідэі французскага пісьменніка-

натураліста пад уздзеяннем гістарычных катаклізмаў трансфармуюцца ў творах М. Гарэцкага. Словамі Іры Сакавічанкі ён адгукаецца на шавінізм бальшавікоў, якія з *фанатычнай безміласэрнасцю ўзяліся рабіць з беларускай нацыі толькі гной на градкі для ўзрашчывання сваёй фікцыі інтэрнацыянала* [3, с. 98]. Пан Нявольскі з яго п'есы “Чырвоныя ружы”, атрымаўшы тэлеграму пра смерць сына, сумна адзначае: *Казя мой напайў грунт пад новую эпоху* [4, с. 339].

Натуралістычныя матывы неабходнасці выкупляльнай ахвяры за грахі папярэдніх пакаленняў, паэтызацыя крыві, абавязковай для падмурку новага ўтварэння ўвасоблены ў п'есе Гарэцкага “Чырвоныя ружы”. Гарэцкі паказвае, як павялічваецца з пакалення ў пакаленне спрадвечная пакута сялянства, як назапашваецца ў часе чалавечая крыўда, і як выліваецца яна стыхіяй, разбуральнай хваляй ў рэвалюцыю. Падзеі кожнага з чатырох абразкоў адбываюцца ў розныя гістарычныя часы: за прыгонам, калі пакуту нясуць сяляне Мацей і Сцяпан, далей крыўда павялічваецца ў іх дзецях, Мацяёнку і Сцепанёнку на будаўніцтве чыгункі. У апошнім абразку ліберальны нашчадак колішняга жорсткага пана Нявольскага, які даўно адрокся ад пасэсій, збудаваў лецішчы, заняўся саадаводствам і разводзіць славуцы на ўсё наваколле чырвоныя ружы, разам з паэтычнай дачкой Марыняй мусіць несці расплату. Ён і Марыня разглядаюцца аўтарам як своеасаблівая выкупляльная ахвяра за сваіх продкаў, свайго класа. Нявольскі адчувае, што рэвалюцыя карае не толькі вінаватых, але і *зусім-зусім нявінных людзей. Рэвалюцыя слепа, як стыхія, як усякая навала. За сценамі дома неспакой, у доме на сталі – чырвоныя ружы, якія паўстаюць як сімвал крыві, на якой будавалася іх ранейшае сытае і спакойнае жыццё, крыві, якая лілася пакаленнямі тутэйшага люду. Цяпер пахаванае, глухое смела выйшла з вёскі наверх... выйшла наверх і з прагавітасцю шукае спосабу памічэння. Час расплаты наступіў... Скрозь павіс страшны дух помсты за нашы вольныя і нявольныя грахі. Скрозь шукае ён крывавай травы* [4, с. 338–339].

Падобны класавы і біялагічны фаталізм, закрануты беларускімі пісьменнікамі, сугучны рускай літаратуры 20-х гадоў, напрыклад, творах Л. Сейфулінай і Б. Пільняка. У рамане “Голы год” Пільняк таксама паказвае ў рэвалюцыі працэсы біялагічныя, некантраляваныя, якія стыхійны выплеснуліся на паверхню. Рэвалюцыя пад выглядам барацьбы са аджылай спадчынай знішчыла старую мараль і вызваліла цёмную сілу інстынктаў, якія раней падаўляліся маральна-этычнымі і грамадскімі нормамаі, а цяпер скінулі гэтыя пакрыў. Класавыя інстынкты рухаюць масамі народу, і пісьменнікі ў сваіх творах выказваюць небяспеку, што тое свядомае, дзеля чаго рабілася рэвалюцыя, можа захлынуцца прагай крывавай помсты. Ахвяры лічацца неабходнымі, кроў непазбежнай, матывы знішчэння і самазнішчэння апаэтызаваны ў рэвалюцыйных лозунгах і песнях. Падобная прага ахвяр і крыві хаваецца ў пячорнай падсвядомасці чалавека не толькі ў якасці выкупляльнай ахвяры за назапашаныя крыўды, але і як неабходнасць дзеля замесу новага грамадства. У творах пра рэвалюцыю, пра сацыялістычнае будаўніцтва праявіўся загнаны ў падсвядомасць пячорны біялагічны штамп, што ўсё новае павінна абавязкова будавацца на крыві як гарантыі трываласці і даўгавечнасці. Прынамсі, антрапалагі адзначаюць наяўнасць у старажытнасці мноства рытуалаў або іх слядоў у больш цывіліза-

ваных народаў свету, калі крываваыя ахвяры прыносіліся як зарука трываласці заключанай дамовы, будучага ураджаю, будаўніцтва дома, замка, храма і г.д. Схема адна: каб атрымаць нешта магутнае і вялікае патрэбна кроў як універсальны носьбіт і перадатчык энергіі і жыццёвай сілы. Рэха гэтага біялагічнага погляду на свет адчуваецца ў разуменні і апраўданні шматлікіх ахвяр у рэвалюцыйных змяненнях і стварэнні новага грамадства.

Біялагізм і пячорнасць свядомасці праяўлена М. Зарэцкім у вобразе Андрэя, анархічных паводзінах сялян, у празе імі крыві і гвалту. Падобная архаічная праява чалавечай падсвядомасці адлюстравана ў аповесці Б. Пільняка “Волга ўпадае ў Каспійскае мора”, дзе аўтар пастаянна падкрэслівае неабходнасць смерці як ахвяры ў будаўніцтве новай плаціны, ды і ўвогуле пабудовы новага грамадства. *А крыві на вашым будаўніцтве яшчэ не было? – пытаецца адзін з герояў аповесці ў прафесара Палецікі. Кроў суправаджае ўсё наша існаванне, працягвае ён сваю думку: Вы не звярталі увагі, Пімен Сяргеевіч, на тое, што ўсе будаўніцтва заўсёды на крыві, як па-сутнасці, і ўсё астатняя жыццё. Мы, людзі, нарадзіліся ў крыві і паміраем, таму што спынілася кроў. Чалавечае каханне пачынаецца і канчаецца крывёй. Я не ведаю ніводнага будаўніцтва, дзе б не было крыві: будуюць дом – сарваўся са страпілаў рабочы, пабудаваў завод – машыны змалолі майстра, вядуць дарогу – цягнік зваліўся на адхл... Гэта містычна, але гэта факт, – усё на крыві... І чырвоны – крываваы сцяг рэвалюцыі ёсць сімвал крываваых нараджэнняў... [5, с. 139].*

Як сведчанне спрадвечных супярэчнасцей паміж сацыяльным, грамадскім і прыродным паказаны М. Зарэцкім галоўны герой аповесці “Голы звер” (1926) Віктар Яроцкі. Пісьменнік назірае за паводзінамі чалавека, у нетрах душы якога раскашуюць біялагічныя, звярыныя інстынкты, што праводзіць яго да канфлікту з новым грамадствам, але само гэта процістаянне мала цікавіць аўтара. Галоўнае – паназіраць за біялагічнымі комплексамі свайго героя. М. Байкоў пісаў пра аўтара і ягонага героя, адзначаючы пераломны час, у якім яны жывуць: “У такія эпохі адчыняецца шырокі прастор для выяўлення голай, звярынай натуры, адчыняецца шырокі прастор для выяўлення супярэчнасцей жыцця. Зарэцкі непараўнальны майстар у пастаноўцы супярэчнасцей” [Цыт па: 6, с. 23]. Віктар Яроцкі звер непрыхаваны, дэкларатыўны, у ім адчуваецца сіла, дзёрзкасць, выклік усяму ўнармаванаму свету. Сваёй брутальнасцю і амаральнасцю ён адначасова палюхае і вабіць, прыцягвае іншых сваёй разбуральнай энергіяй: *Ён дзіўна-прыгожы сваёй першабытна-дзікай сілай, сваёй звярынай свежасцю [2, с. 18].* Па ягоным разуменні, грамадства насамрэч жыве па прыродных, біялагічных інстынктах, толькі схаваных пад шылдай прыстойнасці, у ім усе людзі большыя ці меншыя драпежнікі. Драпежніцкая псіхалогія ўзвездена ім у культ жыццёвай філасофіі: *Каб жыць – трэба быць спрытным, разумным. Трэба рваць з-пад зубоў ласы кавалак і спажываць яго пад віск, скавытанне гэтых абдураных дурняў... Гэта найвышэйшая, найглыбейшая справядлівасць... Сільны бярэ, бо ён скарыстае поўнасцю, без астачы, а слабы толькі пансуе, памусоліць... нашто псаваць прыгожыя рэчы! Addай іх таму, у каго ёсць сіла спажыць, праглынуць, задаволіцца... [2, с. 54].*

Зарэцкі паказвае біялагічнае-інстынктыўнае адчуванне жыцця свайго героя. Яроцкі скурай адчувае небяспеку, звярынае пачуццё прадказвае яму, калі трэба пакідаць месца, дзе ён паспеў разгарнуць сваё драпежніцкае паляванне. Ён любіць ноч, калі горад напаўняюць падобныя яму людзі-звяры. Уначы ў Яроцкага абвастраюцца інтуіцыя, нюх, менавіта ўначы ён адчувае сябе найбольш свабодным. Як драпежнік высочвае дзічыну, так і Яроцкі выходзіць у новым горадзе на паляванне на прыгожую, цнатлівую дзяўчыну. Па праву моцнага ён бярэ ад жыцця ўсялякія ўцехі, жыве так, як яму хочацца, так, як прыемна.

Яроцкі тонкі знаўца цёмных бакоў чалавечага характару, умее бачыць ў чалавеку тое, што сам чалавек пра сябе не ведае. Ён выкарыстоўвае ў сваіх мэтах слабейшых, не такіх смелых, не такіх драпежных людзей-звяроў, грае на нізкіх, першабытных струнах іх душы. Яроцкі выступае як д'ябл-спакушальнік для ўсіх астатніх герояў аповесці. Шчупак, маленькі чалавек, бяскрыўдны саракагадовы халасцяк, выступае ў ролі не толькі ахвяры, але і сам з дапамогай Яроцкага становіцца злачынцам. Ім кіруе разлік, што ад Яроцкага з агульнага набытку яму таксама тое-сёе перападзе. Як баязлівец-шакал, ён не нападае на ахвяру, але падбірае за драпежнікам рэшткі здабычы. Людзі-звяры тыпу Шчупака нясмелыя і таму больш сціплыя, скарыстоўваць з ініцыятывы і жорсткасці тых, хто згодны толькі на свежую кроў, вялікі куш, самы смачны кавалак. Шчупак пакорліва ідзе за лідарам Яроцкім, ягоны ідэал шчасця – ціхае, сытае жыццё з цёплай самачкай: *Там, далёка-далёка яны саўюць гняздзечка сабе, будуць шчасліва жыць удваёчку, ніхто не пакрыўдзіць іх, не ашукае. Ён будзе любіць яе, будзе берагчы ад дзікіх звярэй, будзе здабываць ёй яду*" [2, с. 47].

Вульгарная крытыка імкнулася надаць трактоўцы вобразу Яроцкага палітычны характар, растлумачыць звярынае, біялагічнае перажыткамі старога ладу жыцця або параджэннем нэпа. Гэту ідэю падказаў і сам М. Зарэцкі, даўшы ацэнку героя вуснамі рэзанёра, работніка палітасветы, таварыша Горскага. *Грамадства з імі змагаецца, бо яны ёсць ворагі, яны сваім звярыным індывідуалізмам падрываюць калектыўную злучнасць грамадства, дапамагаюць развіццю анты-грамадскіх інстынктаў. Гэта дэфектыўныя выродкі чалавецтва, гэта – законны плод буржуазнага ладу, гэта яго спадчына нам, падарунак* [2, с. 32]. Разам з тым, Яроцкіх можна ўгледзець ва ўсе часы, бо звярынае хаваецца ў самой біялагічнай прыродзе чалавека, і яно больш магутнае і ўладарнае, чым тонкая абалонка цывілізавана-культурнага, што здаўна з'яўляецца аб'ектам даследавання сусветнай літаратуры.

Спецыфіка праяваў натуралізму ў беларускай літаратуры 20-х гадоў абумоўлена ідэалогіяй класавай барацьбы, змаганнем з ворагамі сацыялізму. Гэта абумовіла класавы, сацыяльны дэтэрмінізм у творах, калі да агульных біялагічных штампаў, якія жывуць у чалавечай падсвядомасці, далучаюцца класавыя законы, даследуюцца фарміраванне біялагічнага комплексу так званага ворага савецкай улады.

Спалучэнне біялагізму і класавага дэтэрмінізму відаць у абмалёўцы вобраза Лявона Бушмара з аднайменнай аповесці Кузьмы Чорнага. Пісьменнік з уласцівай яму заглыбленасцю ва ўнутраны свет героя малюе вобраз чалавека,

які па сваёй прыродзе проціпастаўлены сацыялістычным пераўтварэнням грамадства, варожы ім сваёй спадчыннай сутнасцю і класавымі інстынктамі, перанятымі ад бацькі, панскага паслугача. Ад самага пачатку аповесці пісьменнік акцэнтуюе ўвагу на спадчынна-біялагічныя моманты: *Звераватую панурасць Лявону Бушмару перадаў бацька – княжацкі дробны арандатар. Усё жыццё гэтай сям’і прайшло на ўскрайку лесу, адасоблена ад людзей і свету, і было насычана выключна анталагічнымі праблемамі працягу жыцця як біялагічнага віду. Бацька быў моцны як дуб і ўсё сваё жыццё пражыў з вельмі простаю натуралістычнай філасофіяй: Чалавек павінен як мае быць працаваць, колькі трэба высыпацца, умеру смачна есці – і тады будзе здароў [7, с. 7].*

Пісьменнік падкрэслівае духоўную непраяўленасць свайго героя, ягоную немагчымасць любіць, няўменне кантактаваць з іншымі людзьмі. Кароткі прамежак часу, які ён правёў у арміі, не змог змяніць ягоную натуру. Гарадское жыццё было суцэльнай пакутай, ён адразу знійкавеў, стаў яшчэ больш маўклівым і панурым. Вучоба і цывілізацыя не закранулі яго, вайсковае ідэалагічнае выхаванне таксама прайшло міма, чытаць ён ледзьве навучыўся, а вярнуўшыся дадому і ўвогуле забыўся, сяброў ён сабе і не шукаў. Толькі вярнуўшыся ў прывычны кантэкст, на свой лясны хутар, Бушмар нарэшце адчуў свабоду. Яго хада робіцца ўпэўненай, ён выпроставаецца, па-звярынаму ўспрымае спрадвечнымі інстынктамі наваколле: *Бушмар правёў рукой па твары, як бы знімаючы з яго штосьці чужое і непрыемнае. Вочы яго ператварыліся ў агністыя стрэлкі. Ён зняў шапку, расшпілю жакетку, здавалася, што ён хоча пазбавіцца ўсяго лішняга, каб як мага глыбей чуць вялікую музыку лясной адзіноты. Бушмар стаяў. І от твар яго выцягнуўся, губы сціснуліся. Ноздры раздзьмуліся і заварушыліся. Так звер чуе магутны пах лесу, зямлі, вады, вясны, адзіноты. Так-жа звер чуе пах і цёплай крыві [7, с. 12].*

У міжчалавечых стасунках Лявон адчувае сабе нікчэмна і разгублена. Пячорныя інстынкты стаіліся ў падсвядомасці героя, прыціснулі, не далі як след развіцця духоўнаму пачатку. З-за эмацыянальнай і інтэлектуальнай няспеласці ён не ў стане вербальна аформіць свае думкі, ягонае няўменне лагічна размаўляць з людзьмі стала вясковай пацешкай, тым больш не надзелены ён развітымі чалавечымі пачуццямі. Невыпадкова К. Чорны не паказвае ніякіх эмоцый Бушмара, выкліканых смерцю маці, адносінамі з жанчынамі. Дарэмна Аміля пытаецца ў яго, скажы, што я для цябе, ці патрэбна я табе. Лявон зацята маўчыць, бо не можа асэнсаваць уласны эмацыянальны стан. У каханні Лявона пераважаюць моцныя, але вельмі простыя, першасныя інстынкты. Гэта не толькі фізіялагічны інстынкт, гэта інстынкт першабытнага чалавека, які павінен мець сваю жанчыну-здабычу. Падчас сустрэч з Аміляй ён заўсёды стаяў пад ельнікавай сцяною і пільнаваў яе *ўзрокам сваім*, а пры растанні *наволі надаваўся ў свой бок, ніколі не познячыся ў сваю мярлогу*. Як толькі ўзнікае нават самы бяскрыўдны супернік, польскі жаўнер, Бушмар, падпільнаваўшы на лясной дарозе, забівае яго адным ударам у грудзі. З Аміляй ён так і не жэніцца, але ягоная драпежніцкая, ваўчыная натура не можа пагадзіцца, што ягоную здабычу, ягоную ўласнасць нехта можа так проста адабраць. Ён, як сапраўдны звер-драпежнік ніколі не адчувае жалю або ценю віны за забойства, за ска-

лечанага Вінцэнта, за паламаны лёс Амілі, крыўду Галены, бо гэта не ў ягонай натуре, ён ніколі не спыніцца перад слабым, не папусціцца сваёй здабычай, яго ніколі не будзе мучыць пачуццё шкадавання, як не шкадуе звер упаляваных ім слабейшых істотаў. *Бушмар нагадаў штосьці бялітаснае і цяжкае, што ўсё крышыць дашчэнтку пад нагамі сваімі, сцірае ўсё з твару зямлі і, не заўважаючы гэтага, у імя сваіх адчуванняў свету для сябе аднаго. Малыя і слабейшыя істоты ратуюцца, уцякаюць з-пад гэтага страшнага ходу. Але іх ніхто не заўважае. Тут толькі дзікасць і выпадковасць* [7, с. 61].

У аповесці асацыяльная звераватая сутнасць героя найбольш пераканаўча раскрываецца ў адным комплексе праз яго ўласніцкія адносіны да жанчыны і да зямлі. К. Чорны, даследуючы вытокі характару свайго героя, імкнецца паказаць, што спрадвечная сялянская прага сваёй зямлі, індывідуалізм, уласніцкая псіхалогія з'яўляюцца не чым іншым, як біялагічнымі комплексамі першабытнага чалавека, які адбараняе сваю тэрыторыю, сваю здабычу, сваю самку, менавіта яны ляжаць у аснове псіхікі неразвітага, духоўна некультываванага чалавека. Абагульняючы гэту сацыяльную з'яву, пісьменнік уводзіць паняцце “бушмараўшчыны”, якое ў аповесці з біялагічнага становіцца сацыяльна-палітычным, азначае ўсё варожае новаму жыццю, рудымент буржуазнага свету. Адзін з эпизадных герояў, Уладзя, якога Чорны ўводзіць у апошнім раздзеле аповесці ў якасці своеасаблівага ідэалагічнага рэзанёра, падводзіць вынік даследаванню аўтара. Бушмар у ягонай прамове паўстае як сімвал індывідуалізму і антыгуманізму, як спадчына старога жыцця: *Бушмар – вынік, аканчальны вынік ляснага спрадвечнага хутара. Гэта звер, навокал якога павінны быць пакрыўджаныя. Іначай нельга, пакуль жыве на свеце Бушмар. Навакольні лес і дзікі хмызняк валодае Бушмаром, а праз яго адвечная прыродная дзіч прабуе авалодаць усімі тут людзьмі* [7, с. 80]. Уладзя абвінавачвае такіх як Бушмар у тым, што іх гісторыя – гэта гісторыя крыўд слабейшых, ад якіх маюць крыўду яшчэ слабейшыя, але ў ягоным закліку змагацца з бушмарамі якраз і выяўляецца той самы рэсентымент, прага рэваншу слабейшага за старыя крыўды, калі ён хлопчыкам-сіратой служыў яшчэ ў старога Бушмара і там нацярапеўся ўсялякай несправядлівасці.

Ціск сацыяльна-палітычных штампаў адчувалі на сабе практычна ўсе тагачасныя творцы. З аднаго боку, Лявону Бушмару і яму падобным сукупнасцю фактараў наканавана не прыняць савецкі лад жыцця. Біялагічныя і спадчынныя інстынкты ў іх натуре практычна абумоўліваюць уласніцкую псіхалогію, чужую новым, сацыялістычным павевам. З другога боку Чорны-мастак, гуманіст, тонкі псіхалаг і даследчык чалавечай душы стварыў неадназначны па сваёй сутнасці, маштабны вобраз чалавека, цесна знітаванага з прыродай, сваёй зямлёй, у кантэксце якіх ён рэалізуе сябе як працаўнік і гаспадар. Спрадвечная прага зямлі мужыком, уласніцкая псіхалогія Лявона Бушмара мае свае глыбокія карані, і вытокі гэтых каранёў у глыбінных комплексах чалавецтва. Зямля – універсальны архетып, які імкнулася па-свойму інтэрпрэтаваць савецкая ўлада. Сучасныя даследчыкі творчасці Кузьмы Чорнага (В. Жураўлёў, Л. Корань, А. Мельнікава, М. Мушынскі, М. Тычына і інш.) адзначаюць, што нягледзячы на ціск вульгарызатарскай крытыкі, К. Чорны стварыў моцны мастацкі харак-

тар, характар-тып (А. Адамовіч). Неадпаведнасць сацыяльна-палітычнага заказу і мастацкага ўвасаблення ўбачылі і тагачасныя крытыкі. Так, Алесь Кучар назваў твор К. Чорнага “кулацкай аповесцю”. Больш за тое, Кучар сцвярджаў, што ў “Кузьмы Чорнага кулак Лявон Бушмар ня мае ні жаднай рыскі звычайнага штампаванага кулака. Бушмар чалавек «жывы». Ён ня толькі зьвер, ён зьвер надзвычайна чулы да прыроды, нават да людзей” [Цыт. па: 8].

Такім чынам, беларускіх прэзаікаў, такіх як М. Гарэцкі, М. Зарэцкі, К. Чорны лучыць з мастацкімі прынцыпамі натуралізму пільная увага да з’яў рэчаіснасці, пазіцыя пісьменніка-даследчыка і аналітыка, увага да спалучэння ў чалавечай асобе сацыяльна-грамадскага і біялагічнага, спадчыннага, што можа патлумачыць пачуццёва-эмацыянальны свет і выявіць схаваныя механізмы ўчынкаў герояў, уключаных у глабальныя гістарычныя падзеі рэвалюцыі і пабудовы новага грамадства, якія імкнулася асэнсаваць беларуская проза 1920-х гадоў.

ЛІТАРАТУРА

1. Золя Э. Собрание сочинений : в 26 т. М : Гослитиздат, 1967. Т. 24. 570 с.
2. Зарэцкі М. Збор твораў : у 4 т. Мінск : Маст. літ., 1990. Т. 2. 414 с.
3. Гарэцкі М. Збор твораў : у 4 т. Мінск : Маст. літ., 1986. Т. 3. 397 с.
4. Гарэцкі М. Збор твораў : у 4 т. Мінск : Маст. літ., 1985. Т. 2. 415 с.
5. Пильняк Б. Повесть непогашенной луны. М. : Книжная палата, 1989. 352с.
6. Мушынскі М. Нескароны талент. Мінск : Маст. літ., 1991. 294 с.
7. Чорны К. Збор твораў : у 6 т. Мінск : Дзяржвыдат., 1954. Т. 2. 590 с.
8. Запартыка Ж. В. Аналіз сацыяльнага вопыту нацыі ў аповесці К. Чорнага “Лявон Бушмар” [Электронны рэсурс]. Рэжым доступу: <https://elib.bsu.by/bitstream> (дата доступу 06.11.2025).